

I floden av källpublikationer

Mediehistoriska perspektiv på svensk urkundsutgivning,
1834–1847

ALEXANDER ISACSSON

Lunds universitet

I denna artikel undersöks föreställningar och omständigheter som omgärdade urkundsutgivningen i Sverige under 1830- och 1840-talen. Studien utgår från riksarkivarien Hans Järtas och riksantikvarien Bror Emil Hildebrands brevväxling. Genom att utreda Järtas och Hildebrands utgivarsituationer belyses ställningstaganden och villkor som påverkade hur deras källpublikationer tog form som medier för historisk kunskapsspridning.

Inledning

”Hwad jag isynnerhet welat hafwa framställt till vederbörandes besinning är vigten af historiska dokumenters utgifning.”¹ Så kommenterade riksarkivarien Hans Järta sitt sakkunnigutlåtande, som han i november 1842 skickade till riksantikvarien Bror Emil Hildebrand, rörande en ansökan om bidrag till utgivningen av 1500-talshandlingar. I sina respektive ämbeten och såsom ledamöter i Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia var både Järta och Hildebrand djupt engagerade i aktiviteten att redigera och ge ut historiska källor i tryck.

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen double blind peer review.

Arbetet med den här artikeln har finansierats genom anslag från Kungliga Vitterhetsakademien inom ramen för Bernadotteprogrammet och Rettigstipendiet samt Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

1. Brev från Hans Järta till Bror Emil Hildebrand 2/11 1842, Bror Emil Hildebrands och Hans Järtas samling, E4263, Riksarkivet (RA).

Alexander Isacsson (f. 1993) är fil. dr i historia och verksam som forskare vid Lunds universitet. Han disputerade 2023 på avhandlingen *Defining Dukeship: The Problem of Royal Spares and Dynasty Formation in Sweden, 1556–1622*. Till hans forskningsintressen hör dynastisk historia och mediehistoria.

E-post: alexander.isacsson@hist.lu.se

Några decennier senare konstaterade Bror Emil Hildebrands son, Emil Hildebrand, som sedermera övertog posten som riksarkivarie, att utgivningen av äldre handskrifter i tryck som skulle "tjena historien" var en särskilt livlig aktivitet under 1800-talet. Tidens "historiska verksamhet" utmärktes av "den ifver, hvarmed man drager fram i ljuset historiska texter och urkunder af alla slag". Bidragande var dels att arkiven runtom i Europa hade öppnats upp för forskningen, dels att utgivningen blivit en nationell angelägenhet. Således hade "materialet ökat ofantligt" och "en verklig flod af sådana publikationer [...] hvälfver sig fram" med "tillflöden från alla civiliserade länder". Överhuvudtaget innebar det att "det nittonde århundradet framför andra kan göra anspråk på namnet af urkundspublikationernas tid".² Järta var alltså långtifrån ensam om att se vikten av historiska dokument utgivning.

Historiografisk forskning har bekräftat bilden av 1800-talet som utgivningens århundrade. Historiker har också påpekat att källutgivningens och den diskussion om vetenskapliga principer som verksamheten föranledde, i synnerhet under seklets andra hälft, var betydelsefull för den historisk-kritiska utvecklingen och historieämnets professionalisering. Emil Hildebrands uppsatser och utgivningsarbeten från 1870-talet och framåt, som lyfte frågor om kritik och editionsprinciper, har tolkats som ett steg i historieskrivningens förvetenskapligande.³ Hildebrand själv gav uttryck för detta synsätt när han framhöll att källpublikationer från 1700- och tidigt 1800-tal saknade "plan och ordning" vilket ledde till bristande enhet och fullständighet. Ett okritiskt och osystematiskt förhållningssätt till utgivningen innebar att "nyttan af dessa publikationer blef [...] väsentligen förminskad".⁴ Hildebrand själv, däremot, som decennierna omkring 1900 redigerade flera band i serien *Svenska riksdagsakter*, uppgav sig arbeta i enlighet med en historisk-kritisk metod, och dessa

2. Emil Hildebrand, "Om äldre handskrifters återgifvande i tryck" i Carl Silfverstolpe (red.), *Historiskt bibliotek* 5 (1878) s. 21–23; Emil Hildebrand, "Svenska publikationer af historiska handlingar", *Historisk tidskrift* 6 (1886) s. 317.

3. Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (Uppsala 1964) s. 215–232; Paula Henrikson, "Geschichte der Edition in Schweden im 19. Jahrhundert", i Paula Henrikson & Christian Janss (red.), *Geschichte der Edition in Skandinavien* (Berlin 2013) s. 433–460; Rolf Torstendahl, *The Rise and Propagation of Historical Professionalism* (New York 2015) s. 49.

4. Hildebrand (1878) s. 21–23; Hildebrand (1886) s. 347–358; Emil Hildebrand & Oscar Alin (red.), *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfatningens historia: Under tidehvarvet 1521–1718: Första delen. I. 1521–1544* (Stockholm 1887) s. iv–v.

källpublikationer används än i dag flitigt inom historisk forskning.⁵

Konturerna av den svenska källutgivningen har tecknats och de historievetenskapliga implikationerna diskuterats, men ingående studier av den historiska 1800-talsutgivningsverksamheten är sällsynta. Genom en undersökning av Hans Järtas och Bror Emil Hildebrands brevväxling från 1830- och 1840-talen är syftet med denna uppsats att belysa föreställningar och omständigheter som omgärdade urkundsutgivningen. På så vis historiseras även källpublikationerna som mediespecifika uttalanden i historisk kunskapsproduktion. Järta och Hildebrand var editorer och utgivare av källpublikationer som sedan kritiserades under historievetenskapens professionalisering. Deras brev vittnar emellertid om att även de resonerade kring principer och vetenskaplighet. Ambitionen med denna uppsats är inte att ifrågasätta betydelsen av utgivningsarbetet och diskussionerna under 1800-talets andra hälft utan snarare att tillföra ett mediehistoriskt perspektiv. Genom att fokusera på en tidigare fas i urkundsutgivningens historia än vad som är brukligt, samt lyfta fram de föreställningar och omständigheter som påverkade utgivningsverksamheten, framträder källpublikationen som ett föränderligt medium för historisk kunskapspridning.

Källpublikationen som medium

I Europa och Sverige förändrades under 1800-talet förutsättningarna för att ge ut historiskt källmaterial. Tidigare hade urkundsutgivning bedrivits av enskilda samlare, vilket ställde krav på att produkterna var ekonomiskt självbärande. Materialets förmåga att tilltala en publik och fungera som underhållande lektyr var betydelsefullt för urvalsprinciperna. Med tiden gav dock 1700-talets historiska märkvärdigheter och anekdoter vika för andra typer av källpublikationer. När staten påtog sig en större roll som finansär nedtonades underhållningsvärdet. I stället var det urkundernas betydelse för fostran av patriotism och doku-

5. Det finns flera exempel på historievetenskapliga artiklar och böcker som nyttjar *Svenska riksdagsakter*. För att nämna några: John Edman Ansell, *Maktens tal och talets makt: Kunglig maktlegitimering i Erik XIV:s och Johan III:s tid* (Uppsala 2021); Charlotte Christensen-Nugues, "Only to the Benefit of Some Private Persons": The Concept of 'Private' in Records from the Swedish Estates Assembly, 1521–1731", i Sari Nauman & Helle Vogt (red.), *Private/Public in 18th-Century Scandinavia* (London 2022) s. 19–34; Alexander Isacson, *Defining Dukeship: The Problem of Royal Spares and Dynasty Formation in Sweden, 1556–1622* (Örebro 2023); Martin Andersson, *Från trälrar till tjänstefolk: Legofolk i Sverige 1520–1600* (Lund 2024).

mentens nytta för historievetenskaplig forskning som hamnade i fokus.⁶ Professionalisering, förstatligande och nationsbygge utgör en fond för urkundsutgivningens utveckling. Riksarkivet och medarbetare knutna till ämbetsverket kom att spela en viktig roll. Med statligt stöd initierades under 1800-talets senare hälft utgivningen av urkundsserier som än i dag brukas i forskningen, exempelvis *Gustaf den förstes registratur*, *Svenska riksrådets protokoll* och *Svenska riksdagsakter*. Riksarkivarierna fick inflytande över vilka texter som prioriterades och ansågs värdefulla för den svenska historieskrivningen. Det var också ämbetsmän i arkivet som involverades i den praktiska verksamheten att redigera materialet.⁷

Även om konturerna är kända utgör den svenska urkundsutgivningen ett underutforskat fenomen. Emil Hildebrands reflektion, att källpublikationernas tilltagande hängde samman med arkivens öppnande, pekar exempelvis på en spänning i den historiografiska utvecklingen. Det har ofta gjorts gällande att historisk forskning kännetecknas av arbete med arkivmaterial. Följaktligen beklagas att studenter och doktorander i minskad utsträckning söker sig till arkiven för att nyttja utgivet material.⁸ Historikerns identitet har konstruerats som nära sammanbunden med dennes relation till arkivet som kunskapskälla.⁹ En delförklaring torde ligga i den roll som länge tillskrivits Leopold von Ranke, utpekad som den moderna historievetenskapens fader. Som bekant reste Ranke runt till olika europeiska arkiv, och hans romantisering av arkivarbetet inspirerade till arkivbesökens uppvärdering.¹⁰ I samma vända förordades emellertid också en utvidgad urkundsutgivning. Ranke själv använde sig flitigt av källpublikationer och var drivande för att källutgivningen

6. Torstendahl (1964) s. 216–222.

7. Örjan Romefors m.fl. (red.), *Riksarkivets beståndsoversikt. Del 6. Särskilda bestånd och allmänna forskningshjälpmedel* (Stockholm 2003) s. 222–227; Erik Norberg, *Mellan tiden och evigheten: Riksarkivet 1846–1991* (Stockholm 2007) s. 38–43; Erik Norberg, "Emil Hildebrand 1848–1919: Historievetenskapens revisor och arkivens reformator", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker: Från medeltid till våra dagar* (Stockholm 2009) s. 238–240.

8. Erik Wängmar & Malin Lennartsson, *Historikerna och källorna: Om användning av otryckt källmaterial i doktorsavhandlingar och examensarbeten i historia* (Malmö 2017).

9. Emma Pihl Skoog, "Historikernas föreställningar om arkiven: En studie av arkiven som objekt för historievetenskaplig kunskapsutvinning i *Historisk tidskrift*, 1881–2021", *Historisk tidskrift* 143:4 (2023) s. 503–529.

10. Anthony Grafton, *The Footnote: A Curious History* (Cambridge, Mass. 1997) s. 35–37; Kasper Risbjerg Eskildsen, "Leopold Ranke's Archival Turn: Location and Evidence in Modern Historiography", *Modern Intellectual History* 5:3 (2008) s. 425–453.

skulle utökas.¹¹ Medan arkivets betydelse som fysisk och metaforisk plats och som medium har uppmärksammats, har däremot källpublikationens betydelse som medium – med anspråk på att återge arkivets innehåll i bokens medieform – inte blivit föremål för lika omfattande studier.¹²

Just i egenskap av medier är källpublikationer ett angeläget studieobjekt. Medier ska i sammanhanget förstås i enlighet med den kulturhistoriska medieforskningens breda mediebegrepp, som "whatever mediates something under specific historical conditions".¹³ Detta faller i linje med Paul Eggerts fastställande att "to edit is to mediate, to come between".¹⁴ Trots sin källkritiska blick har historiker emellertid tenderat att förbise att källpublikationen är ett medium.¹⁵ Många som exempelvis vänt sig till tryckta utgåvor av riksdagsmaterial har varit så upptagna av innehållet att det uppstått en blindhet för mediet, för utgåvornas mediespecifika uttalanden, former och teknologier. Jonas Harvards analys av 1800-talets riksdagsstryck har dock visat på det fruktbara i att sätta de utgivna källornas skenbara transparens under lupp. Harvards mediehistoriska blick på riksdagsprotokollen understryker att de inte bör ses som kvarlevor av faktiskt hållna debatter utan att de snarare speglar den politiska kulturen och mediasystemet. Debattinläggen sammanställdes genom att kombinera protokollförarens anteckningar med inlämnade ark och lappar. Talarna fick sedan tillfälle att justera protokollen innan de sändes

11. Leopold von Ranke, "Denkschrift, vorgetragen in der vorberathenden Versammlung am 30. September 1858", i Alfred Dove & Theodor Wiedeman (red.), *Leopold von Ranke's Sämmtliche Werke: Abhandlungen und Versuche: Neue Sammlung*, vol. 51–52 (Leipzig 1888) s. 487–488; John H. Arnold, *History: A Very Short Introduction* (Oxford 2000) s. 54; Torstendahl (2015) s. 87.

12. Se Markus Friedrich, *The Birth of the Archive: A History of Knowledge* (Ann Arbor 2018); Pelle Snickars, "Arkivet – ett medium?", *Arkiv, samhälle och forskning* 2 (2005) s. 12; Pelle Snickars, "Boken som medium", i Ulla Carlsson & Jenny Johansson (red.), *Läsarnas marknad, marknadens läsare: En forskningsantologi* (Stockholm 2012) s. 257; Anthony Grafton, "Mathew Parker: The Book as Archive", *History of Humanities* 2:1 (2017) s. 34–39.

13. Sune Bechmann Pedersen, Marie Cronqvist & Ulrika Holgersson, "Expanding Media, Expanding Histories", i Sune Bechmann Pedersen, Marie Cronqvist & Ulrika Holgersson (red.), *Expanding Media Histories: Cultural and Material Perspectives* (Lund 2023) s. 10; Anders Ekström, "Kulturhistorisk medieforskning: Fyra spår", i Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Mediernas kulturhistoria* (Stockholm 2008) s. 31–46.

14. Paul Eggert, "The Archival Impulse and the Editorial Impulse", *Variants: The Journal of the European Society for Textual Scholarship* 14 (2019) s. 7.

15. För en användning av handskrifter jämte källpublikationer utan att det egentligen förs någon diskussion kring vad som föranlett referenser till än de ena, än de andra, se Mats Haltenberg, "An Elected Dynasty of Sweden? Blood, Charisma and Representative Monarchy", i Liesbeth Geever & Harald Gustafsson (red.), *Dynasties and State Formation in Early Modern Europe* (Amsterdam 2023) fotnoterna s. 117–124.

till tryckeriet eller publicerades tidningarna.¹⁶ Utan att dessa mediala omständigheter nödvändigtvis tagits i beaktande har det offentliga materialet, i egenskap av tillgängliggjorda källor, skapat förutsättningar för en intensiv kunskapsstillväxt.¹⁷ En studie av 1800-talets källpublikationer är på så vis en undersökning av en specifik medieform för historisk kunskaps spridning och kunskapsproduktion. Det innebär även strävan att göra ett skenbart transparent medium mindre genomskinligt.

Att ta fasta på källpublikationer som medier leder vidare till att intermediala relationer och processer för medietransformationer och remedi-ering blir centrala. Det manuella arbete och de val som görs, samt de olika medieformer som är implicerade i dessa processer, medför att mening förändras; något går förlorat, annat adderas.¹⁸ Eftersom 1800-talets källpublikationer fortfarande brukas flitigt inom historisk forskning synes det angeläget att i högre grad diskutera metodologiska och epistemologiska spörsmål utifrån mediehistoriska perspektiv på urkundsutgivning. Senare års digitisering, av såväl arkivmaterial som tryckta editioner, har dessutom möjliggjort nya metoder och begreppshistoriska forsknings-ingångar.¹⁹ Överhuvudtaget har digitala editioner väckt frågor om brott och kontinuitet i utgivningens, arkivens och historieskrivningens sammanflätade historia. En mediehistorisk syn på äldre urkundsutgivning kan således också i förlängningen bidra med relevanta perspektiv på samtidens digitalisering.²⁰ Digitala medietransformationer föregicks

16. Jonas Harvard, "Riksdagsprotokollen som medium", i Jonas Harvard, Staffan Förhammar & Dag Lindström (red.), *Dolt i offentligheten: Nya perspektiv på traditionellt källmaterial* (Lund 2011) s. 25–42; se även Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), *1800-talets mediesystem* (Stockholm 2010). Om innehållsfokusering och medieblindhet i allmänhet, se Jay Bolter & David Grusin, *Remediation: Understanding New Media* (Cambridge 1999) s. 5–6; Jon Agar, *The Government Machine: A Revolutionary History of the Computer* (Cambridge 2003) s. 1; Lisa Gitelman, *Always Already New: Media, History and the Data of Culture* (Cambridge 2006) s. 5–6.

17. Jonas Harvard, "Historikerna och den osynliga offentligheten", i Harvard *et al.* (2011) s. 9–18.

18. Se Johan Jarlbrink, "Historievetenskapens mediehantering", i Mats Hyvönen, Pelle Snickars & Per Vesterlund (red.), *Massmedieproblem: Mediestudiets formering* (Lund 2015) s. 228; Johan Jarlbrink, "All the Work that Makes It Work: Digital Methods and Manual Labour", i Mats Fridlund, Mila Oliva & Petri Paju (red.), *Digital Histories: Emergent Approaches within the New Digital History* (Helsingfors 2020) s. 113–126.

19. Christensen-Nugues (2022) s. 19–34.

20. Se Bonnie Mak, *How the Page Matters* (Toronto 2011); Patrick Sahle, *Digitale Editionsformen: Zum Umgang mit der Überlieferung unter den Bedingungen des Medienwandels: Teil 1: Das typografische Erbe* (Norderstadt 2013); Kajsa Weber, "Digitaliseringen av svenskt tryck: Massdigitalisering, kritisk digitalisering och frågan om hur man skapar en representativ korpus", *Lychnos* (2022) s. 154–156; Kajsa Weber, "Replik: Forskare måste delta i digitaliseringen av kulturarvet", *Tidningen Curie*, 15 maj 2023, <<https://www.tidningencurie.se>> (9/8 2023).

nämigen av analoga medietransformationer som sysselsatte 1800-talets handskriftssamlare, antikvarier, arkivarier och historiker.

Utmärkande för källpublikationerna som medier – historiskt såväl som i dag – är deras återverkan på äldre medier och deras bruk. Utgivningen producerar en auktoritativ edition som kan sägas utmana handskriftens status genom att rådfrågas eller aktiveras i dess ställe. I sammanhanget blir även remediering – genom källpublikationernas representation av dokumentets innehåll, digitiseringens representationer och de vetenskapliga studier som återkommande refererar till urkundsutgåvorna – betydelsefull för kunskapstillväxten genom att bidra till en kanoniseringsprocess.²¹ Som Pelle Snickars påpekar har historiker emellertid inte alltid varit måna om att betrakta sina källor som mediespecifika utsagor.²² Om handskriften utgör en utsaga, utgör editionen en annan. Vad forskaren konfronteras med är olika medieformer och remedieringspraktiker. I föreliggande uppsats avgränsas undersökningen till den tryckta källutgåvan under 1830- och 1840-talen genom analysen av en brevväxling som belyser källpublikationens mediala karaktär. I avslutningen förs dock vissa resonemang kring hur insikter om denna urkundsutgivning problematiserar förståelsen av den från decennierna omkring 1900.

Urkundsutgivningen i tidigare forskning

Forskningen om urkundsutgivning är relativt begränsad även om ett större intresse för editionshistoria vuxit fram de senaste decennierna.²³ Rainer Knapas har exempelvis översiktligt beskrivit flera källutgivningsprojekt runtom i Europa och relaterat initiativen till nationsbildning och historism.²⁴ Inom tyskspråkig forskning har den historiska källut-

21. Se Bolter & Grusin (1999) s. 55; Lars Elleström, *Media Transformation: The Transfer of Media Characteristics Among Media* (Houndsmill 2014) s. 11–36; Aleida Assmann, "Canon and Archive", i Astrid Erll, Ansgar Nünning & Sara B. Young (red.), *Cultural Memory Studies: An International Handbook* (Berlin 2008) s. 99.

22. Pelle Snickars, *Kulturarvets mediehistoria: Dokumentation och representation 1750–1950* (Lund 2020) s. 38.

23. Ett ofta hänvisat verk är David C. Geetham, *Textual Scholarship: An Introduction* (New York 1994). Se även Dirk van Hulle & Joep Leerssen (red.), *Editing the Nation's Memory: Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe* (Amsterdam 2008); Neil Fraistat & Julia Flanders (red.), *The Cambridge Companion to Textual Scholarship* (Cambridge 2013).

24. Rainer Knapas, "Nationalstatens monumenta – källutgåvorna", i Johnny Kondrup & Klaus Nielsen (red.), *Editionshistorie: Bidrag til en konference afholdt af Nordisk Netværk for Editionsfilologer og Dansk Editionshistorie 30. September – 2. oktober 2011* (Köpenhamn 2014) s. 42–67.

givningen uppmärksammats, inte minst utgivningen av *Monumenta Germaniae historica*.²⁵ Patrick Sahle har dessutom detaljerat redogjort för hur grundvalarna, målsättningarna och metoderna för urkundsutgivningen i Tyskland tagit form i förhållande till medielandskapets skiftningar samt ekonomiska och teknologiska förändringar.²⁶

För svensk del har Rolf Torstendahl diskuterat hur utgivningens förändrade förutsättningar under 1800-talet hängde samman med internationella utvecklingslinjer och utgivningsinitiativ. Utifrån ett historigrafiskt intresse har Torstendahl även analyserat diskussionerna om arbetsprinciperna för den svenska urkundsutgivningen. Eftersom syftet med de sena 1800-talspublikationerna var att lämna material som kunde nyttjas för forskning ställdes krav på källpublikationen som vetenskaplig produkt. Editorn behövde fastställa materialets ursprung, äkthet och beroende vilket stimulerade källkritikens utveckling. I fråga om återgivandet fanns olika ideal rörande diplomatisk noggrannhet, redovisning av metodiska överväganden och annoteringar. Debattörerna kunde dock enas kring att urkundsutgivning i sig var en vetenskaplig syssla.²⁷

Devalveringen av källpublikationens status som historievetenskapligt arbete har på senare tid diskuterats av Oskar Sjöström. I en kort historisk exposé resonerar Sjöström kring separationen mellan historikerprofessionen och arkivväsendet, vilken torde förklara källpublikationens degradering sedan mitten av 1900-talet. När arkivarier inte längre var utbildade historiker upplöstes den samsyn som existerat mellan yrkesgrupperna rörande källpublikationers funktion vid tillgängliggörandet av arkivens innehåll.²⁸ Källpublikationens guldålder återfinns således under F. F. Carlsons, Emil Hildebrands och Lauritz Weibulls verksamhetstid. I egenskap av historiker och politiker drev den förstnämnda ett initiativ till statlig satsning på urkundsutgivning medan de senare två sammanförde historikerns, arkivmannens och editorns roller i samma

25. Wolfgang Ernst, *Im Namen von Geschichte: Sammeln – Speichern – Erzählen: Infrastrukturelle Konfigurationen des deutschen Gedächtnisses* (München 2003).

26. Patrick Sahle, "Zwischen Mediengebundenheit und Transmedialisierung", *Editio* 24 (2010), s. 23–36; Sahle (2013).

27. Torstendahl (1964) s. 222–234. För en äldre översikt, se Samuel E. Bring, *Bibliografisk handbok till Sveriges historia* (Stockholm 1934) s. 127–161.

28. Oskar Sjöström, "Om källpublikationens låga status", *Historisk tidskrift* 142:3 (2022) s. 416–419; Samuel Edquist, "Archival Divides: Archives as Contested Realities and Metaphors", i Ann Öhrberg, Tim Berndtsson, Otto Fischer & Annie Mattsson (red.), *From Dust to Dawn: Archival Studies After the Archival Turn* (Uppsala 2021) s. 110–114.

person.²⁹ Erik Norberg lyfter fram att utgivningen från 1860-talet blev betydelsefull för Riksarkivet och dess personal. Statliga anslag tillkom och vid mitten av 1880-talet hade källutgivningen definitivt etablerat sig som ”en viktig del av verkets vetenskapliga verksamhet”.³⁰

Förutom utgivningens förstatligande har betydelsen av lärda sällskap och samfund diskuterats. Det mest framträdande exemplet utgör Kungliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandina- viens historia (hädanefter Kungl. Samfundet eller bara Samfundet), vars verksamhet från grundandet 1815 fram till tidigt 1900-tal ingående beskrivits.³¹ Paula Henrikson har även diskuterat Kungl. Samfundet i en kontext av århundradets utgivning mer generellt. Parallellt med in- tresset för historisk källutgivning kännetecknades det långa 1800-ta- let av intresset för skönlitterär utgivning som skulle bidra till folkets andliga odling. Henrikson poängterar att den litterära och historiska utgivningen skilde sig åt med avseende på editörernas bakgrund och edi- tionernas syften, funktioner och publik, men det är samtidigt påtagligt att gränserna var porösa under 1800-talets första hälft.³² Vidare argu- menterar Per Widén för att Kungl. Samfundets publikationer bör förstås som patriotiska monument. Om Riksarkivet i sin utgivningsverksamhet drevs av vetenskapliga och akademiska intressen, var syftet med utgiv- ningen av *Handlingar rörande Skandinaviens historia* (hädanefter *HSH*) huvudsakligen pedagogiskt och nationsbyggande. Källpublikationerna syftade till att bevara ett kulturarv och utbilda en bredare allmänhet i den nationella historien utifrån utgivarnas legitimistiska och samhälls- bevarande intressen. Urkundsutgivningen var på så vis inte en isolerad företeelse. Kungl. Samfundets publikationer var medier som stod i rela- tion till andra nationsbyggande medier såsom museer, konstverk och bronsmonument.³³

29. Torstendahl (1964) s. 219–220, 231–232.

30. Erik Norberg, *Emil Hildebrand* (Stockholm 2018) s. 31, 33.

31. Severin Bergh, *Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia under första århundradet af dess tillvaro* (Stockholm 1917).

32. Henrikson (2013) s. 433–460; Paula Henrikson, *Detta tryckpapperstidevarv: Litterär edi- tionshistoria i Sverige under det långa 1800-talet* (Stockholm 2018) s. 23, 105, 131.

33. Talande för relationen mellan medier är Emil Hildebrands påstående att Ranke genom sin insats för den tyska urkundsutgivningen ”rest sig en minnesvård varaktigare än någon ärestod uti brons”. Per Widén, ”Creating a Patriotic History: Historical Source Editing as National Monument”, *Romantik: Journal for the Study of Romanticisms* 5 (2016) s. 8–31; Hildebrand (1886) s. 319.

För att summera är forskningen om den svenska urkundsutgivningen begränsad med vissa viktiga undantag. Eftersom källpublikationens zenit under sent 1800-tal har diskuterats relativt utförligt av Rolf Torstendahl fokuseras här ett tidigare skede. Som bland andra Lisa Gitelman poängterat finns det ett värde i att undersöka medier när de är nya och unga eftersom det är då nya praktiker, definitioner och förståelser hamnar i blickfånget.³⁴ Genom att ta fasta på Hans Järta och Bror Emil Hildebrand lyfts också aktörer som inte vanligen figurerat i diskussionen.

Genom att belysa föreställningar om och omständigheter kring urkundsutgivningen utifrån en bevarad brevväxling kan bilden av urkundspublicationen som antingen ett vetenskapligt eller pedagogisk-patriotiskt projekt nyanseras. Som Michael Riordan påpekat var historieskrivning, källutgivning och upprättandet av arkiv sammanflätade praktiker före historievetenskapens professionalisering omkring 1900.³⁵ Att problematisera dikotomin leder även till en historisering av senare tiders källpublikationer som mediespecifika uttalanden i en professionaliserings- och legitimeringsprocess, i vilken utgivarna strävade efter att etablera sina egna produkters överlägsenhet och fulländning. Det bör även noteras att det inte gick vattentäta skott mellan Kungl. Samfundet och Riksarkivet, i synnerhet inte om man tar fasta på aktörerna. Riksarkivarien Hans Järta och riksantikvariern Bror Emil Hildebrand, som även agerade ställföreträdare för Järta i Riksarkivet, var båda engagerade i Kungl. Samfundets utgivningsverksamhet. Genom att studera urkundsutgivningen utifrån dessa två mäns synsätt eftersträvas en mer nyanserad förståelse av källpublikationen. I det följande står därför dessa utgivares beskrivningar av källutgivningens praktik samt deras föreställningar om editionsaktiviteten i fokus under vad vi kan kalla förstadiet till urkundsutgivningens professionalisering.

Riksarkivariens och riksantikvariens brevväxling

Urkundsutgivningen studeras här genom Hans Järtas och Bror Emil Hildebrands brevväxling åren 1834–1847. Brevet förvaras i Riksarkivet men gavs 2017 ut som del 39 av Kungl. Samfundets *Handlingar* med Kerstin

34. Lisa Gitelman & Geoffrey Pingree, "Introduction: What's New About New Media?", i Lisa Gitelman & Geoffrey Pingree (red.), *New Media, 1740–1915* (Cambridge 2003) s. xii–xiii.

35. Michael Riordan, "Materials for History: Publishing Records as a Historical Practice in Eighteenth- and Nineteenth-Century England", *History of Humanities* 2:1 (2017) s. 53.

Assarsson-Rizzi som redaktör.³⁶ Den redigerade utgåvan har fungerat som min empiriska ingång till studien. Att närma sig källpublikationens historia med hjälp av en källpublikation understryker att urkundsutgåvor fungerar som medier. Av det ovan sagda framgår visserligen att Assarsson-Rizzis edition måste ses som en mediespecifik utsaga. Järta och Hildebrand var ledamöter i Kungl. Samfundet och det är just eftersom breven ger inblickar i verksamheten som Assarsson-Rizzi finner det "särskilt glädjande att nu få tillfället att publicera denna brevväxling som en del i Samfundets *Handlingar*".³⁷ Editionen utgör alltså en mediespecifik utsaga om Kungl. Samfundet, med antikvariska och monumentalistiska förtecken. Samtidigt är publikationen ett gediget arbete. Brevens innehåll har noggrant transkriberats, även om smärre oriktigheter oundvikligen insmugit sig. Remedieringens mest påtagliga effekt, förutom materiella aspekter och annoteringar, är förändringen av hur breven ordnas och presenteras. I källpublikationen återges breven i enlighet med en överordnad kronologisk princip medan breven i Riksarkivet sammanbundits i två volymer, den ena innehåller Järtas författade brev och den andra Hildebrands. Editionen bryter upp arkivets ordningsprincip, som tar fasta på avsändaren eller mottagaren, i syfte att rekonstruera en för läsaren mer intuitiv tidsföljd.

Som ett första steg i analysen har jag utnyttjat källpublikationen och noterat alla gånger som urkundsutgåvor och källutgivning på något sätt berörs i brevväxlingen. I ett andra steg har jag tagit del av originalbrev och fäst särskild vikt vid de som jag noterat vara relevanta. I fotnoterna hänvisar jag därför till de handskrivna breven, förvarade i Bror Emil Hildebrands och Hans Järtas samling med volymnumren E4263 och E4264. Källpublikationen har således fungerat som ett medium i bemärkelsen förbindelselänk eller mellanled.³⁸ Brevsamlingen omfattar 496 brev som avhandlar allehanda ämnen. Riksarkivets organisation och verksamhet upptar en betydande del av de båda männens uppmärksamhet, men så även urkundsutgivning. Järta var ledande i Kungl. Samfundet fram till sin död 1847 och Hildebrand utsågs till Samfundets Andre Amanuens 1833 för att sedan ansvara för utgivningen av del 19–24 av *HSH*.

36. Kerstin Assarsson-Rizzi (red.), *Hans Järta och Bror Emil Hildebrand: Brevväxling åren 1834–1847* (Stockholm 2017).

37. Assarsson-Rizzi (2017) s. 18.

38. Se Patrik Lundell, "Medium", i Jonas Hansson & Kristina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm 2022) s. 345–358.

Hildebrand arbetade även med utgivningen av två volymer av *Svenskt diplomatarium* samt del 14–18 av *Kongl. Vitterhets historie och antiquitetens akademis handlingar*.³⁹

När urkundsutgivning behandlats i breven har omnämningarna karakteriserats eller tematiserats i enlighet med rubrikerna nedan. Temana ansluter inte till någon existerande modell utan har konstruerats med inspiration från dels Elisabeth Göranssonns skissering av "the editorial situation", dels Michael Stevens och Steven Burgs praktiska handbok för utgivare. Göranssonns modell av utgivarsituationen identifierar hur editörer kontinuerligt förhåller sig till olika faktorer som påverkar deras arbete. Genom att konstruera en hermeneutisk modell ("the editorial circle model") diskuterar Göransson hur utgivarsituationen uppstår i växelverkan mellan externa faktorer, utmaningar, metoder och presentationsformer.⁴⁰ Eftersom modellen ligger nära textkritiken lämpar den sig inte fullt ut för analysen av brevmaterial där utgivningspraktiken snarare diskuteras på ett metaplan. För att komplettera denna modell har jag därför hämtat inspiration från Stevens och Burg som menar att editörer ställs inför ett antal val vid utgivningen av en källpublikation. Editörer måste exempelvis ta ställning till frågor rörande syfte och publik samt materialets urval, arrangemang, presentation och annotering.⁴¹ Även om handboken riktar sig till utgivare i modern tid har dessa aspekter varit behjälpliga när jag försökt få grepp om utgivningsverksamheten, såsom den beskrivs av Järta och Hildebrand. Konkret har jag använt dessa faktorer för att sortera, tematisera och karakterisera Järtas och Hildebrands många uttalanden som ställningstaganden kring dessa frågor. Utöver dessa teman har frågan om relationen mellan editions- och arkivarbete identifierats som ett mediehistoriskt intressant tema.

Att finna dokument för utgivning

Till utgivarsituationens externa faktorer räknas bland annat tid och resurser. Även om dessa aspekter återkommer som utmaningar för verksamheten kan Järta och Hildebrand anses ha besuttit goda resur-

39. Assarsson-Rizzi (2017) s. 19

40. Elisabeth Göransson, "Connecting the Case Studies: Editorial Methods and the Editorial Circle Model", i Elisabeth Göransson *et al.* (red.), *The Arts of Editing Medieval Greek and Latin: A Casebook* (Toronto 2016) s. 400–418.

41. Michael E. Stevens & Steven B. Burg, *Editing Historical Documents: A Handbook of Practice* (Walnut Creek 1997).

ser eftersom deras arbete försåg dem med kunskap om arkivbeståndens handlingar.⁴² Som riksarkivarie hade Järta stor kännedom om Riksarkivets samlingar, men han var också bevandrad i Nordinska samlingen och Palmskiöldska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Även Hildebrand hade god insikt i Riksarkivets samlingar eftersom han agerade som Järtas ställföreträdare under stora delar av de berörda åren.

Samtidigt fanns i arkivets dammiga gömmor många okända skatter och i brevväxlingen nämns emellanåt arkivfynd. Så kunde exempelvis Hildebrand av en händelse träffa på en samling rådsbeslut från 1600-talet som han menade kunde komma förträffligt till pass för den kommande volymen av *HSH* jämte andra rådsprotokoll.⁴³ Även Järta fyndade. I Nordinska samlingen återfann han en avskrift av en framställning från riksdagen 1650 "hvaraf vi i Riks Archivet blott hafwa ett fragment" som "kunde blifwa ett tjenligt stycke" i Samfundets nästkommande utgåva.⁴⁴ Genom åren samlade Järta på sig avskrifter ur den Nordinska samlingen som han "bemärkt och funnit viktiga" och gärna lämnade till Samfundet.⁴⁵ Hildebrand uppskattade detta och frågade ibland om Järta hade några avskrifter som kunde vara av intresse för Samfundets utgivning.⁴⁶

Hildebrand hoppades även att Järta skulle verka för att Samfundet skulle få ge ut några av Gustav III:s efterlämnade papper, som kungen förseglat och donerat till Uppsala akademi med instruktionen att de fick öppnas först femtio år efter hans död. Eftersom Järta uppdragits att bistå vid ordnandet och förtecknandet av dessa dokument kunde han kanske även säkra vissa av dem för Samfundets räkning. Efter öppnandet uppstod dock en kamp om vem som hade rätten att ge ut dem i tryck. En del hävdade att handlingarna var statens tillhörighet och löd under tryckfrihetsförordningens offentlighetsprincip. Hildebrand nåddes även av rykten att publicisten och expeditionssekreteraren Hans Axel Lindgren fått regeringens tillstånd att ge ut dem. Järta menade däremot att kungens papper skulle betraktas som akademins tillhörighet och att regeringen således inte kunde fatta beslut om hur de skulle

42. I breven skriver Järta och Hildebrand vanligen om handlingar. Jag använder orden "dokument" och "handling" synonymt för att beteckna skriftliga framställningar och urkunder.

43. Hildebrand t. Järta, 26/8 1834, E4264, RA.

44. Järta t. Hildebrand, 15/11 1840, E4263, RA.

45. Järta t. Hildebrand, 8/2 1835, E4263, RA. Se även förteckningen på några av Järtas efterlämnade handlingar: "Förteckning öfver de skrifwelser och handlingar, som I Kistan förvaras", signerad F. W. Nyman, 7 september 1882 i Hans Järtas Samling, E4339, RA.

46. Hildebrand t. Järta, 17/3 1840, 3/5 1842, E4264, RA.

användas. Han fann det dessutom märkligt att "skojaren" Lindgren ansökt om tillstånd att bruka handlingarna i ett försök att förekomma andra "skojare" med vilka han avsåg publicisterna Magnus Jacob Cruzenstolpe och Lars Hierta.⁴⁷ I slutändan var det Järtas och Hildebrands nära bekanta, Erik Gustaf Geijer, som gav ut Gustav III:s efterlämnande papper.⁴⁸ När verket sedan recenserades i tidskriften *Frey* underströk recensenten Geijers föredömliga redaktörskap. Geijers "egne yttranden framträda sparsamt och endast såsom en sammanbindande tråd emellan de ordagrannat meddelade dokumenterna" och det var på detta sätt "som historiska urkunder blifva ej blott en grufva för forskaren, men en lärorik läsning för allmänheten".⁴⁹ Med andra ord hade remedieringen – denna mönstergilla återgivning och reproduktion – tillgängliggjort texterna och ökat deras värde.

Dokument av intresse påträffades även utanför Stockholm och Uppsala. I det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn fann Hildebrand en "ovärderlig skatt" för *Svenskt Diplomatarium* och han fick tillstånd att besöka Geheimearchivet.⁵⁰ På liknande sätt besökte utländska forskare det svenska Riksarkivet. I Stockholm fann exempelvis källutgivaren Christian Molbech "ypperliga, hittills obekanta saker" för dansk litteraturhistoria.⁵¹ Hildebrand kunde även få avskrifter skickade till sig, exempelvis från biblioteket i Linköping. Och när han spenderade sin semester i trakten runt Kalmar passade Hildebrand på att studera manuskripten i stadens gymnasiebibliotek.⁵²

Alla påträffade dokument kunde emellertid inte komma i fråga för utgivning. Förutom att göra ett urval av specifika handlingar till de olika källpublikationerna, vilket diskuteras i nästa avsnitt, fanns en mer övergripande fråga om vilka utgivningsprojekt som i allmänhet förtjänade att uppmuntras. Gemensamt för båda dessa urvalsprocesser var att Hans Järta hade stort inflytande.

47. Hildebrand t. Järta, 18/1 1841, 15/4 1842, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 19/1, 3/4 1842, E4263, RA. Se även *Aftonbladet* 1842-03-30.

48. Erik Gustaf Geijer, *Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper*, 3 delar (Stockholm 1843-1845).

49. Recension i *Frey: Tidskrift för vetenskap och konst* (1845) s. 549. Recensionen är signerad S-s och kan tillskrivas Wilhelm Erik Svedelius.

50. Hildebrand t. Järta, 20/7 1838, 28/9 1841, E4264, RA.

51. Hildebrand t. Järta, 5/7, 12/7 1842, E4264, RA.

52. Hildebrand t. Järta, 11/5, 31/7 1841, E4264, RA.

1816 utarbetade Järta en promemoria som yrkade på inrättandet av en statlig förlagsfond för vetenskapliga verks utgivning. För sina ögon hade Järta vid tillfället utgivningen av handlingar ur den Nordiska samlingen.⁵³ Inledningsvis var ständernas intresse svalt men med tiden uppstod möjligheten att söka statligt bidrag från en litterär understödsfond. Så sent som 1841 beklagade dock Järta att det saknades fasta regler för anslagen till "nyttiga Verks tryckning". Tryckningsbidrag borde nämligen inte lämnas "åt hvar och en, som gör anspråk derpå". Samtidigt fick Järta viss betydelse när det kom till att bedöma vilka anspråk som skulle bifallas. När exempelvis Pehr Erik Thyselius och Wilhelm Ekblom ansökte om statligt understöd för utgivning av handlingar från Gustav I:s tid remitterade Kungl. Maj:t. ansökan till Vitterhetsakademien. Bror Emil Hildebrand, som var ledamot och sekreterare i Akademien, bad då bland andra Järta komma med sitt utlåtande över "lämpligheten af ett slikt understöd". Järtas vitsord och bedömning av arbetets nytta värderades högt. För att kunna lämna ett yttrande önskade Järta en förteckning över dokumenten eftersom han inte ville rekommendera statliga bidrag till tryckning av "lapprissamlingar". Järta tvivlade inte på Thyselius och Ekbloms förmåga, men ett omdöme baserat endast på "personl. consideration" kunde leda till ett farligt prejudikat. När ständerna väl inrättat ett anslag var det viktigt att det disponerades välbetänkt efter allmänna principer. Tillsammans med Erik Gustaf Geijer, Anders Magnus Strinholm och Jacob Adlerbeth, vars sakkunnigutlåtanden också värderades högt, skulle Järta sammanträda för att diskutera de principer som borde råda vid yttranden och som Akademien borde följa. Tills vidare fordrades att de sökande presenterade en mer ingående plan för arbetet. Annars var det omöjligt att bedöma huruvida de skulle kunna "få ihop hittills outgifna *vigtigare* historiska handl^r från Gustaf I^s tid".⁵⁴

Hildebrand instämde att statliga bidrag till tryckning inte kunde lämnas ovillkorligt. Han ansåg att Akademien inte borde lämna understöd till fullskaliga projekt innan de sökande lämnat in arbetsprov som vittnade om utgivningens beskaffenhet och editorernas skicklighet. Han föreslog därför att man kanske kunde tillstyrka understöd för första de-

53. Olof Dixelius, *Hans Järta och litteraturen: Hans Järta i litterär debatt och kulturpolitik under romantikens tidevarv (1809–1825)* (Stockholm 1973) s. 44–45.

54. Hildebrand t. Järta, 9/3, 16/3 1841, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 10/3, 14/3, 2/4 1841, E4263, RA. Kursiveringar i citaten är understruken i originalbrevet.

len och sedan, efter en ny ansökan, ta ställning till fortsatt understöd.⁵⁵ När Thyselius och Ekblom lämnat en förteckning över dokumenten och Järta bedömt dem som ”viktiga” kunde de påbörja arbetet med att kollektionera dokument i arkivet. Järta var också nöjd med resultatet. Eftersom den första delen av *Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under konung Gustaf I* innehöll ”ganska viktiga uplysningar som förut varit okända” borde projektet beviljas fortsatt understöd.⁵⁶

Flera ansökningar om statliga bidrag tog vägen via Vitterhetsakademien till Järtas och andras sakkunnigutlåtanden.⁵⁷ När exempelvis Hildebrand tvivlade på Carl Gustaf Kröningssvärdts förmåga bad han Järta yttra sig över hans ansökan om stöd för att ge ut tre volymer av *Diplomatarium Dalekarlicum*. På grund av sitt personliga förhållande till Kröningssvärd var Järta något obekvämt. Han framhöll dock att projektet säkert skulle vara nyttigt och viktigt. Kröningssvärd hade tidigare visat honom några dombrev som ”voro ganska märkvärdiga och vederlägga en och annan föreställning, som jag gjort mig på grund af yngre förhållanden”. Gärna hade Järta sett en viss frikostighet i fördelningen av understöd men eftersom resurserna var knappa och Kröningssvärdts förmåga att läsa medeltida dokument osäker borde ett provstycke krävas och projektet reduceras till en volym i stället för tre. En första volym beviljades och Kröningssvärd inkom senare med en ny ansökan. Hildebrand såg sig manad att tillstyrka denna, i synnerhet som inga övriga ansökningar remitterades detta år. Järta var också nöjd och noterade att *Diplomatarium Darlekarlicum* innehöll åtskilliga viktiga dokument.⁵⁸

En person som inte erhöll Hildebrands eller Järtas uppmuntran var Peter Wieselgren. Hildebrand skrädde inte orden när han skrev att ”[m]an har länge nog krusat för att offentligen utsäga sin tanka om Wieselgrens literära skojeri” men nu, genom yttrandet över hans ansökan, skulle sanningen fram. Hildebrand övervägde också att recensera den sextonde delen av Wieselgrens *Dela Gardiska Arkivet* ”så som den förtjenar”. ”Skulle Kongl. Majt hafva några penningar att kasta bort på

55. Hildebrand t. Järta, 16/3 1841, E4264, RA.

56. Järta t. Hildebrand, 28/3 1841, 7/9 1842, E4263, RA; Hildebrand t. Järta 22/10 1841, E4264, RA.

57. Exempelvis remitterades ansökningar från Adolf Iwar Arwidsson, Carl Säve och August Theodor Låstbom. Hildebrand t. Järta, 24/8 1841, 4/11 1842, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 22/8, 3/10 1841, 9/4 1843, E4264, RA.

58. Hildebrand t. Järta, 23/3 1841, 17/10 1843, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 28/3 1841, 4/12 1842 och 16/3 1845, E4263, RA.

slika sigillbeskrifningar”, fortsatte han, ”så vore det visserligen mera i sin ordning att dermed låta bekosta Planscher till Diplomatorium; men jag har icke haft courage att begära något anslag för detta ändamål.” Järta instämde i Hildebrands kritik. Han kunde dock inte med säkerhet bedöma Wieselgrens förmåga att läsa medeltida handskrifter och hade för närvarande inte tillgång till några av Wieselgrens verk. Järta tvivlade dock inte på att han under sådana omständigheter hade kunnat styrka Hildebrands omdöme om Wieselgrens ”slarf och opålitlighet i uppgiften”. Även Erik Gustaf Geijer var kritisk men menade att ett visst understöd borde rekommenderas. Det hela blev föremål för votering i Akademien med utgången att rekommendation uteblev.⁵⁹ Slarv, opålitlighet och inkompetens var även kritik som Hildebrand och Järta riktade mot ”bokmakare[n]” Anders Fryxell och Wilhelm Erik Svedelius, som ”slarfaktigt” och okunnigt recenserade källpublikationer i tidskriften *Frey*.⁶⁰

Att knappa medel stod till buds för källutgivning skapade rivalitet och viss bitterhet. Relevanta handlingar för utgivning återfanns i myckenhet och på olika platser men i kampen om begränsade resurser samt rätten till dokumenten och deras utgivande hävdade olika intressenter – inklusive Järta och Hildebrand – premierandet av kvalitet som ett sätt att legitimera vissa utgivares arbeten och diskreditera andras. De ord som återkom i Järtas och Hildebrands brevväxling för att legitimera och bedöma en källpublikations värde var vikt och viktig. Men de specificerade sällan vad de menade med detta. I nästa avsnitt undersöks detta närmare för att diskutera det specifika urvalet av källmaterial, vilka syften utgivningen tjänade och dess tilltänkta publik.

Urvalet och utgivningens syfte

När Järta 1816 verkade för statliga anslag till vetenskaplig tryckeriverksamhet framhöll han att detta skulle bidra till den ”intellectuella odlingen”.⁶¹ Vid ungefär samma tid utarbetade Kungl. Samfundet under Adolf Ludvig Stjerneld en promemoria ställd till kungahuset. För att

59. Hildebrand t. Järta 11/11, 24/11 1842, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 20/11 1842 E4263, RA. Om Hildebrands inställning till Wieselgren, se även Hildebrands sakkunnigutlåtande från 5/11 1842 i Ämbetsarkivet 2, vol. FVII:1, Riksantikvarieämbetets arkiv.

60. Järta t. Hildebrand, 26/10, 4/12 1842, 28/1, 10/12 1843, E4263, RA; Hildebrand t. Järta, 10/5 1835, 4/4, 15/12 1843, E4264, RA. Se exempelvis Svedelius recension av Wieselgrens *Dela-Gårdiska Archivet*, som Hildebrand alltså skarpt kritiserade, i *Frey: Tidskrift för vetenskap och konst* (1845) s. 198–200.

61. Dixelius (1973) s. 45.

motivera sin verksamhet betonade Samfundet betydelsen av att genom tryckning bevara handskrifter som hotades av förstörelse. Genom att ge ut handlingarna kunde "historieskrifvaren begagna dessa ämnen" och "tidernas gömda förråd framlemnas med sanningen till allmänt bedömande".⁶² Enligt Per Widén vittnar promemorian om att källpublikationernas primära syfte inte var att tillhandahålla material för historiker. Överordnat var i stället det pedagogiska syftet: Källpublikationerna skulle ge form åt nationens identitet genom att fungera som en brygga för allmänheten mellan nuet och det förflutna. Således blev det också kontroversiellt när en uppsats av mystikern Emanuel Swedenborg föreslogs för tryckning.⁶³

Onekligen var urkundsutgivningen situerad i ett nationsdanande ramverk. När Hildebrand vid ett tillfälle resonerade kring de isländska sagornas förtjänst poängterade han att han inte höll med de som menade att sagorna saknade värde för svenskarna. Även om personerna "äro oss främmande" kunde man i dem "träffa mycket som är nationellt för oss". Han anmärkte även att "det nationella hos Svenska folket endast kan lära kännas ur dessa gamla skrifter och dess egen historia".⁶⁴ Vid urvalet fanns också en böjelse att reproducera texter författade av rikets stora statsmän. Vikten av att ge ut Axel Oxenstiernas brev var underförstådd, även om ett specifikt memorial förklarades vara särskilt betydelsefullt att trycka eftersom det innefattade "en stor plan för hela Riksstyrelsen".⁶⁵

Samtidigt vittnar Järtas och Hildebrands brevväxling om att de gjorde anspråk på vetenskapliga kunskapsintressen. Utgivningen av urkunder hade även andra syften än att tillhandahålla material för nationell och andlig bildning. Bildning var för övrigt ett sammansatt begrepp som inbegrep såväl känsla som förnuft.⁶⁶ Parallellt med patriotism existerade således historievetenskapliga och källkritiska överväganden. När Hildebrand exempelvis frågade Järta om det kunde vara värt mödan att översätta några utgivna isländska sagor erkände Järta sin oförmåga att bedöma sagornas historiska vikt. Över lag tvivlade han på deras trovärdighet "i det speciella" men däremot kunde de vara betydelsefulla som

62. Bergh (1917) s. 8.

63. Widén (2016) s. 13–20.

64. Hildebrand t. Järta, 26/5 1835, E4264, RA.

65. Järta t. Hildebrand, 22/8, 19/9 1841, 18/1 1843, E4263, RA.

66. Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Todd Samuel Presener (övers.) (Stanford 2002) s. 181 och 190.

”skildringar af generella förhållanden, bewarade i folktraditionen intill den tid då de blifwit uptecknade samt af uptecknarnes egna, af deras tidehvarfs, bestämda begrepp”. En översättning kunde säkert vara ”af väsentlig nytta för vår litteratur” och av intresse för en större allmänhet. Hildebrand instämde. När det gällde kronologi och fakta saknade sagorna trovärdighet men de förmådde skildra äldre tiders levnadssätt och föreställningar.⁶⁷ Att Järta underströk sagornas vikt för litteraturen snarare än historien indikerar att det fanns en tanke om att litteratur var knutet till det andliga och generella, och historia till det vetenskapliga och specifika.

En del av vikten av att publicera källor låg i värdet att tillhandahålla specifika och säkra kunskaper om det förflutna. Det är på så vis förstärkt att Järta inte var särskilt förtjust i tanken att Riksarkivets amanuens Louis de Geer skulle ha sökt inträde i arkivet för att samla anekdoter till en historisk roman.⁶⁸ Hildebrand var också något skeptisk till romanförfattare som saknade ”sanningskärlek” och inte bekymrade sig nämnvärt över om de skrev sant eller falskt.⁶⁹

Historiska handlingars värde låg till stor del i vad de kunde upplysa om det specifika. Bland de avskrifter som Järta gärna ville att Samfundet skulle trycka fanns ”ännu obekanta bevis” som visade att Magnus Gabriel de la Gardie behandlats orättvist av svenska litteratörer och historiker, senast av Anders Fryxell. Genom att ge ut Karl X Gustavs brevväxling skulle det dessutom vara möjligt att ”supplera Fryxells stora upptäckt” av kungens hemliga giftermål, som Järta höll för grundlös.⁷⁰ Hildebrand, i samma anda, hyllade Henrik Reuterdahls ”stränga kritik” som ”utmönstrar en mängd af historier, som sakna all grund i de verkliga källorna”.⁷¹ Även nationalhjältar kunde således få sig en törn. När Järta skulle avhandla källorna till rättegången mot Laurentius Andrae och Olaus Petri visste han att det var ett ämne som kunde sticka en del i ögonen, men han avhöll sig från ”alla egna betraktelser som kunde relevera det oädla i Gustafs handlingar”.⁷²

67. Hildebrand t. Järta, 17/3, 26/5 1835 E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 3/5 1835, E4263, RA.

68. Järta t. Hildebrand, 26/3 1843, E4263, RA.

69. Hildebrand t. Järta, 31/9 1842, E4264, RA.

70. Järta t. Hildebrand, 12/3 1843 och 27/2 1846, E4263, RA.

71. Hildebrand t. Järta, 4/4 1843, E4264, RA.

72. Järta t. Hildebrand, 8/11 1840, E4263, RA.

Källorna, utgivna eller outgivna, var grunden till vetenskaplig kunskap. En del av deras vikt låg därför i att de bidrog med nya kunskaper. Dokument som gav upplysningar om det för allmänheten obekanta och de delar av historien som var minst bearbetade var särskilt intressanta.⁷³ När Järta sysselsatte sig med avskrifter av Karl X Gustavs korrespondens för Anders Fryxells räkning tänkte han att dessa kunde lämpa sig för utgivning, men beslut härom kunde inte fattas förrän Fryxells arbete kommit ut.⁷⁴ Först då kunde en bedömning göras av vilka handlingar som var av vikt. En kunglig instruktion i registratoret från Erik XIV:s tid förtjänades att tryckas i sin helhet eftersom den innehöll mycket mer av vikt än vad som förekom i en bekant kopia.⁷⁵ En dombok från Västergötland för åren 1541–1542 bedömdes också vara av stor vikt. Civil- och brottsmålen refererades visserligen summariskt men ”mycket vidlyftigare än i Domböckerna från Carl IX:s tid”.⁷⁶

Syftet att sprida kunskap var också förenat med syftet att göra arkiv och arkivhandlingar tillgängliga. Att källpublikationen även kunde fungera som arkivguide framgår av att Hildebrand ville trycka katalogen över manuskript i Linköpings bibliotek som han fått skickad till sig samt katalogen över Palmskiöldiana.⁷⁷ Hildebrand talade även gott om ett verk som utgav handlingar från prästeståndets arkiv. Särskilt uppskattade han att utgivarna i slutet av boken infört en ”förträfflig förteckning” över arkivets innehåll och det vore väl om övriga ständer i stället för ”att öfverlasta pressen med sitt eget kram, ville uppsöka och meddela hvad dugligt som finnes begrafvet i deras arkivfer”.⁷⁸

Tillgängliggörandets betydelse framkommer även i Järtas uttalande att “[i] allmänhet anser jag mödan att samla och skickligheten att afskriwa *gamla* handlingar böra vedergällas mera, än mödan använd på yngre, lättare tillgängliga och för hvarje förständig renskrifware läsliga”. I samma brev uttryckte han även sin uppskattning över ett verk som återgav skolordningar, vilka tidigare bara existerat som handskrifter.⁷⁹ Att kunna avgöra vad som var av vikt förutsatte således en stor belä-

73. Järta t. Hildebrand 14/8 1836, E4263, RA; Hildebrand t. Järta, 26/8 1836 E4264, RA.

74. Järta t. Hildebrand, 18/12 1842, E4263, RA.

75. Hildebrand t. Järta, 26/1 1844, E4264, RA.

76. Hildebrand t. Järta 10/1 1845, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 19/1 1845, E4263, RA.

77. Hildebrand t. Järta, 11/5 1841, E4264, RA.

78. Hildebrand t. Järta, 1/5 1835, E4264, RA.

79. Järta t. Hildebrand, 28/3 1841, E4263, RA.

senhet av källpublikationer och en kunskap om arkiven. Järta drog sig ofta till minnes om en efterfrågad handling tidigare tryckts och han anmärkte när sådant som redan var känt och publicerat presenterades av forskare som stora upptäckter.⁸⁰ Hildebrand bad därför Järta avgöra vilka dokument som borde beredas plats i källpublikationerna när förslag lagts fram vid Samfundets sammanträden.⁸¹

Även om Hildebrand och Järta vanligtvis inte uttalade sig närmare om vad som var viktiga handlingar eller dokument av vikt ger deras diskussioner vid handen att det huvudsakligen rörde sig om sådant som tillgängliggjorde säkra uppgifter och ny historisk kunskap. Detta kunde förvisso ha patriotiska förtecken, men det nationsdanande intresset var inte allenarådande. När det gäller målgruppen för dessa publikationer är bilden inte helt klar och det var inget som Hildebrand eller Järta egentligen diskuterade närmare. Brevväxlingen vittnar snarare om att det mellan dem fanns en stor samsyn kring vikt och den föreställda publiken var i stort underförstådd. Vissa ledtrådar kan dock utvinnas ur deras diskussioner kring hur det tryckta materialet borde presenteras.

Presentationen av materialet

Ett viktigt fynd som förtjänade att tryckas var den ovan nämnda västgötska 1500-talsdomboken. Men frågan var i vilken utsträckning texten skulle reproduceras. Avskriften upptog 20 ark och Hildebrand undrade om domboken borde införas i sin helhet eller i form av utdrag, varpå det vore önskvärt om Järta kunde genomföra den behövliga utgallringen.⁸² Järta tycks inte ha lämnat något skriftligt svar på frågan. Domboken finns tryckt i band 29 av *HSH*. Texten upptar 75 trycksidor och någon uppgift om att det skett en utgallring förekommer inte. Redaktören Carl Gustaf Styffe meddelar dock att det i texten finns luckor och ifyllnader till följd av att domboken tagit skada vid en eldsvåda. En utförlig referens finns också medtagen som informerar att dokumenten återfinns i Kammarkollegiet, Västergötlands handlingar 1540: nr. 10.⁸³ Det är svårt att tänka sig att Samfundet hade en bred allmänhet för ögonen när det gällde återgivningen av just denna dombok.

80. Järta t. Hildebrand, 26/5, 22/8 1841, 18/2 1842, 10/12 1843, 27/1 1844, 22/2 1846, E4263, RA.

81. Hildebrand t. Järta, 6/2, 16/2 1846, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 8/2, 22/2 1846, E4263, RA.

82. Hildebrand t. Järta, 16/2 1846, E4264, RA.

83. *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, vol. 29 (Stockholm 1848) s. 84–159.

I fallet med domboken reproducerades texten i sin helhet. Det är ovisst om det skedde på Järtas inrådan eller om han, till följd av kraftigt försämrad hälsa vid mitten på 1840-talet, inte förmådde genomföra gallringen. I tidigare brev gav han uttryck för behovet att utgivaren måste avgöra vad som ska tas med och sållas bort. När det uppstod frågetecken kring om Bernhard von Beskow, i en prisskrift för Vitterhetsakademiens handlingar, borde återge eller stryka några rader ur ett brev från Carl August Ehrensvärd, meddelade Järta följande: "I allmänhet anser jag orätt att efter någons död trycka hans förtrol. Bref; ännu mera, att publicera yttranden derutur som kunna vara orättvisa. Sådant war Ehrensvärds [...] Således anser jag Beskow hafwa skäl att utstryka de ifrågaw^{de} raderna."⁸⁴

Behovet att gallra handlade dels om att inte spränga ramarna för publikationen, vilket alltså speglade bokens mediespecifika villkor, dels om utgivarens omdöme. Ibland fick man avvakta med att trycka vissa handlingar eftersom det helt enkelt saknades utrymme i volymen som var under utgivning.⁸⁵ Järta var dessutom skeptisk till att publicera kataloger över manuskriptsamlingar eftersom de var så omfattande.⁸⁶ Han förordade även redaktionella ändringar vid tryckningen av Eric Wrangels levernesbeskrivning. Överskriften var mindre passande och borde bytas ut. Den assisterande avskrivaren hade dessutom instruerats att hoppa över vissa delar, sådant som rörde enskilda familjeförhållanden "utan allmänt intresse". Om Hildebrand fann något i avskriften "mindre intressant" kunde han utelämna detta. Vad som utelämnats borde meddelas i en förklarande not.⁸⁷ I den utgivna texten informeras läsaren att bidraget är ett utdrag och i texten har gallringarna markerats. Någon förklarande not har däremot inte införts.⁸⁸ I annat sammanhang påpekade Järta att noter kunde införas i anslutning till återgivna brev för att ge upplysningar om brevskrivarna.⁸⁹

Eftersom en utgiven texts tillgänglighet var beroende av utgivarens annoteringar och metadata uppstod frågan hur långt man kunde och borde gå i fråga om paratext. När Järta 1846 funderade över hur utgiv-

84. Hildebrand t. Järta 27/11 1840, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 29/11 1840, E4264, RA.

85. Hildebrand t. Järta, 17/3 1835, 24/3 1843, E4264, RA.

86. Järta t. Hildebrand, 12/5 1841, E4263, RA.

87. Järta t. Hildebrand, 6/10 1841, E4263, RA.

88. *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, vol. 26 (Stockholm 1843) s. 302–352.

89. Järta t. Hildebrand, 26/9 1841, E4263, RA.

ningsverksamheten borde organiseras lade han fram förslaget att texterna kunde förses med korta inledningar som upplyste om deras betydelse. Han hade tidigare hyst idén att ge ut en historisk och juridisk tidskrift med detta upplägg men nu tänkte han att projektet kanske kunde realiserats genom Samfundets handlingar. Hildebrand medgav att informativa inledningar skulle öka publikationernas värde. Men han befarade att utgivningen skulle ta längre tid och att det nog kunde bli svårt att få dessa inledningar skrivna, i synnerhet eftersom Samfundets medlemmar "i allmänhet förhålla sig passivt". Dessutom skulle inledningarna behöva vara mycket korta "så länge Samfundets hufvudändamål är att blott utgifva 'Handlingar'". Om det gick att få loss medel för att anställa ett par amanuenser skulle det kanske vara genomförbart. Järta instämde att det skulle vara en god lösning som kunde förse arkivarbetarna med en bitjänst, vilket skulle dryga ut deras otillräckliga löner. Förslaget gick i träda men återuppväcktes när Hildebrand senare konstaterade att det inte skulle skada om det föreskrevs att alla som föreslog dokument för tryckning försåg dessa med inledningar eller noter.⁹⁰

Inledningar och annoteringar väckte frågor om vad det egentligen innebar att ge ut historiska handlingar. Som tongivande både i Kungl. Samfundets och Vitterhetsakademiens utgivning behövde Hildebrand emellanåt ta ställning till vad som skulle publiceras var. När det fanns brist på material frågade Hildebrand om Järta hade något som kunde publiceras i Akademiens *Handlingar*. Järta meddelade att han funderade på "åtskilligt, som under rubrik af *historiska fragmenter*" kunde framställas. Exempelvis hade han anteckningar rörande ett brev som rådet ställt till Karl XI 1677. I brevet anhöll rådet om tillstånd att få resa till kungen som låg i krig för att där kunna bistå honom med råd, vilket enligt Järta var ett försök att undvika vad som inträffade tre år senare när ett fåtal personer vann inflytande över kungen. "Med en sådan afskrift", skrev Järta, "skulle jag kunna, antingen lämna ett efter mitt omdöme viktigt bidrag till Samfundets Handlingar, eller också författa ett deras hufvudsakliga innehåll framställande *historiskt fragment* för Witterhets Akademiens Handlingar." När Hildebrand väjde de två alternativen fann han att en bearbetning för Akademien skulle "äga ett synnerligt värde".⁹¹

90. Järta t. Hildebrand, 24–25/2, 27/2, 29/4 1846, E4263, RA; Hildebrand t. Järta, 3/3 1846, 22/1 1847, E4264, RA.

91. Järta t. Hildebrand, 18/1, 1/2 1846, E4263, RA; Hildebrand t. Järta, 6/2 1846, E4264, RA.

Vid ett annat tillfälle nämnde Järta att han lämnat några dokument till Robert Mauritz Bowallius rörande adliga ynglingars uppfostran på 1600-talet. Dessa dokument hade tidigare blivit upplästa vid Samfundets sammankomst men, utan att närmare motivera saken, konstaterade Järta att de passade bäst för en disputation.⁹²

Källpublikationen var en egen genre, vilket avspeglades i dess syfte och presentationsform. Men åren omkring 1840 var varken genren, syftet eller presentationsformen given. Utgivarna behövde återkommande ta ställning till huruvida ett dokument kunde anses vara viktigt, i vilket sammanhang dess betydelse bäst kunde förstås samt hur det bäst presenterades för att vikten skulle framgå. Att den tilltänkta målgruppen för utgivningen inte närmare diskuterades gör det svårt att närmare precisera genren. En hel del talar för att den tilltänkta publiken utgjordes av sådana personer som Hildebrand och Järta själva kan sägas representera, det vill säga ett slags gentlemannaforskare som stod för vittherhet och lärdom. Dessa personer rörde sig inom vad Isak Hammar benämner som ett proto-humanistiskt fält och före professionaliseringsprocesserna under seklets andra hälft låter de sig svårigen fångas av andra, klart avgränsade kategorier.⁹³ Medlemmarna i Samfundet som subskriberade på källpublikationerna var en given målgrupp för den egna verksamheten. Järta och Hildebrand fick också källpublikationer skickade till sig. En del skickades även till Riksarkivet, bibliotek och lärda samfund.⁹⁴ Dessa vittra personer med en något konservativ läggning var måhända särskilt beredvilliga att omfamna en kombination av vetenskaplig och nationsdanande andlig bildning.

Utgivningens utmaningar

I utgivningsverksamheten ställdes utgivarna inför flera utmaningar. Brist på tid och pengar var problem som Järta och Hildebrand återkom till i sina brev. Järta kunde uppmuntra översättningsarbetet av de isländska sagorna under förutsättningen att Hildebrand hittade en förläggare som stod för tryckkostnaderna och skäligt vedergällde mödan. Hildebrand hade dock svårt att få tiden att räcka till. Han var samtidigt

92. Järta t. Hildebrand, 5/5 1842, E4263, RA.

93. Se Isak Hammar, "Från vittherhet till vetenskap: En studie över Kungl. Vetenskapsakademiens lärdomsklass under 1800-talet", *Lychnos* (2021) s. 37–62.

94. Hildebrand t. Järta 30/6 1834, 27/2, 25/6, 10/12 1835, 22/4, 7/10 1842, 16/1, 27/3 1846, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 8/2 1835, 16/1 1846, E4263, RA.

sysselsatt med en utgåva av Anders Anton von Stiernmans *Swea och Götha höfdinga-minne* samt det senaste bandet av *HSH*. ”Jag är, Gud hjälp mig, snart en blott korrekturmaskin”, skrev han uppivet.⁹⁵ När väl ett titelblad var inskickat till tryckeriet kunde han glädja sig åt att ”få pusta ut från korrekturläsningen”.⁹⁶

1841 föreslog Hildebrand att Samfundet skulle anta en amanuens eftersom han inte längre hade tid att ombesörja tryckningen av *HSH*.⁹⁷ När behovet av en ny sekreterare i Samfundet uppstod var Hildebrand ovillig att åta sig fler befattningar. Samtidigt hade han svårt att föreställa sig vem, om inte han, som skulle kunna väljas till posten. Järta meddelade att han visserligen inte önskade Hildebrand ytterligare besvär men eftersom han ”wäl swåriligen slipper att vara själen” i Samfundet vore det väl om han accepterade sekreteraruppdraget. Med den nya amanuensens bistånd skulle nog ansträngningen inte bli alltför betungande. När Hildebrand motvilligt blev vald konstaterade han: ”Nu får det gå.”⁹⁸

Järta funderade en del över hur Samfundet kunde omorganiseras för att öka dess intäkter. Medan grundaren föreställt sig Samfundet som en akademi menade Järta att det kunde vara lämpligt att omforma det till en association där deltagande ”skulle stå hwarje välfrejdad man fritt”. Även om han möjligtvis missbedömde sina ”Landsmäns intresse för historisk uplysning” skulle detta kunna öka medlemsantalet och inkomsterna. För att behålla en kärna skulle två klasser av medlemmar kunna införas, med den första klassen ansvarig för att styra verksamheten. Den andre klassen kunde avlägga en lägre avgift men erhålla exemplar av de utgivna publikationerna ”jemte hedern att vara associés i ett litterärt Sällskap”.⁹⁹ För att tillgodose behovet att utvidga verksamheten fann Hildebrand detta förslag ändamålsenligt. Han betonade dock vikten av den första klassen för att skänka Samfundet och verksamheten en ”segghet och varaktighet”. Han gjorde här utblickar mot övriga Europa där exempelvis tyska provinssocieteter inte kunnat hållas vid liv. För att hålla Samfundet vid liv krävdes ”ett styrande Öfverhus”. Förslaget gillades med förhoppningen att omorganisationen skulle leda till en mångdubbeld verksamhet. Utöver detta menade Hildebrand att det kunde vara

95. Järta t. Hildebrand, 3/5 1835, E4263, RA; Hildebrand t. Järta, 26/5 1835, E4264, RA.

96. Hildebrand t. Järta, 2/8 1842, E4264, RA.

97. Hildebrand t. Järta, 1/1 1841, E4264, RA

98. Hildebrand t. Järta, 7/1, 13/4 1841 E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 17/2 1841, E4263, RA.

99. Järta t. Hildebrand, 24–25/2 1846, E4263, RA.

tjänligt att försöka verka för en motion till Rikets Ständer om statsanslag till Samfundet, ”hvars mångåriga och berömliga verksamhet hittills icke kostat det allmänna en skilling”. Om förslaget inte kom från kungen utan lades fram som ”enskild motion af någon *behaglig* person” skulle chanserna att lyckas kanske öka.¹⁰⁰

Vid grundandet av Samfundet hade kungafamiljen varit sällskapet patron. Även på 1840-talet försökte man säkra kungligt beskydd. Ekonomiska bekymmer skakade Samfundet när det framkom att en av medlemmarna, Carl Gustaf Eichstedt D’Albedhyll, förskingrat medel och stod i stor skuld till Samfundet. För att täcka förlusterna nödgades Samfundet ta ett lån på 700 riksdaler. Hildebrand hyste goda förhoppningar om att lånet skulle kunna återbetalas, men bekymrande var att Samfundet vid Karl XIV Johans död skulle mista en årlig intäkt på 200 riksdaler och det vore opassande att ”genast flyga på den blifvande Kronprinsen med tiggeri”.¹⁰¹ Vid ett senare tillfälle beslöt man dock att kronprinsen och hertigen av Östergötland skulle erbjudas positioner som förste ledamöter i Samfundet.¹⁰² Att bjuda in dem som hedersledamöter i Samfundet kunde även leda till att prinsarna inte fick en alltför ”ensidig bildning” genom att enbart lyssna till ”naturkunnighets-föreläsningar” på bekostnad av historiska ämnen.¹⁰³

Förutom tid och pengar var hälsoproblem en återkommande utmaning som försvårade utgivningsarbetet. Vintrarna lämpade sig dåligt för arbete i arkivens och bibliotekens dåligt uppvärmda rum, och timmarna i de kalla lokalerna ledde till att Järta ådrog sig snuva och hosta.¹⁰⁴ Hildebrand drabbades också av en allvarlig ögonåkomma som gjorde att han under en tid inte kunde arbeta vid eldsljus eller läsa svårare handstilar.¹⁰⁵ De sista åren av sitt liv var Järtas hälsa så beskaffad att han tvingades spendera mycket av sin tid sängliggande och fick svårt att skriva. Hans engagemang i att tillhandahålla dokument för Samfundets utgivning avtog dock inte. Som chef för Riksarkivet hade han varit ovillig att låta forskare låna hem handlingar från arkivet, men som sängliggande ut-

100. Hildebrand t. Järta, 16/1, 3/3 1846, E4264, RA.

101. Hildebrand t. Järta, 10/1, 5/12 1843, 11/6 1844, E4264, RA; Järta t. Hildebrand 2/7 1843, E4264, RA.

102. Hildebrand t. Järta, 16/1, 30/1 1846, E4264, RA.

103. Järta t. Hildebrand, 18/1 1846, E4263, RA.

104. Järta t, Hildebrand, 16/8 1835, 24/4 1842, E4263, RA.

105. Hildebrand t. Järta, 24/11 1842, 10/1, 18/4 1843 E4264, RA.

givare var svårigheten att låna hem dokument problematisk.¹⁰⁶ Gärna hade han anlitat någon student som kunde bege sig till biblioteket för att göra de nödvändiga avskrifterna, men här fanns flera utmaningar. Det var svårt att hitta personer med rätt kompetens för att göra en god avskrift och de kunniga studenterna hade fullt upp med examensläsning. Dessutom innebar det en utgift som Järta svårligen kunde kosta på sig. Hildebrand tänkte att Samfundet nog kunde avsätta medel men Järta insisterade på att de knappa resurserna borde gå till mer välbehövliga ändamål, såsom avlöning av amanuenser.¹⁰⁷

Relationen mellan editions- och arkivarbete

Utgivarna och källpublikationerna stod i en ömsesidig relation till det fysiska arkivet. Inom den textkritiska forskningsdebatten har det diskuterats huruvida det överhuvudtaget är meningsfullt att särskilja mellan arkiv och editioner – inte minst i ljuset av den digitala utvecklingen. Paul Eggert har dock föreslagit att relationen mellan arkiv och urkundsutgåvor bör förstås som en horisontell rullningslist, med arkiv i den ena änden och editioner i den andra, vilket understryker en nära koppling men också skilda impulser och identiteter. Eggert menar exempelvis att arkiven är mer dokumentorienterade medan editionerna är mer publikorienterade. Dessutom medför den tryckta editionens stilmässiga och materiella omständigheter en enhetlighet och ett tillrättaliggande som skiljer utgåvan från arkivet.¹⁰⁸

Även 1800-talets arkivtjänstemän och editorer förefaller ha uppfattat en meningsfull distinktion mellan arkiv och utgåvor. Hildebrand kunde exempelvis beskriva Riksarkivet som "sjelfva hufvudkällan för vår historia".¹⁰⁹ Samtidigt ska skiljelinjen mellan arkiv och urkundsutgåvor kanske inte accentueras alltför starkt i fråga om 1840-talet. Idén om arkivens säregenhet genom betoningen på arkivhandlingarnas autenticitet, organiska framväxt och proveniens torde väl snarare spegla en tilltagande professionalisering, vilken Järta förvisso bidrog till genom sina initiativ att omorganisera Riksarkivet.¹¹⁰ Oavsett är det påtagligt att rollerna

106. Järta t. Hildebrand, 26/10 1842, 3/9 1843, 8/2 1846, E4264, RA.

107. Järta t. Hildebrand, 1/2, 8/2 1846 E4263, RA; Hildebrand t. Järta, 3/2 1846, E4264, RA.

108. Eggert (2019) s. 8–10; se även Sjöström (2021) s. 424.

109. Hildebrand t. Järta, 19/7 1844, E4264, RA.

110. Se Emil Hildebrand, "Om den s.k. ursprungsprincipens tillämpning vid ordnande af offentliga arkiv", *Meddelanden från Svenska Riksarkivet*, ny följd, 1:5 (1903) s. 85–92.

för den enskilde överlappade. Arkiv- och biblioteksmannen Carl Gustaf Styffe – som arbetade i Riksarkivet under Järta och sedan på 1880-talet bidrog till att sjösätta utgivningen av *Rikskanslerens Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling* – lovordade i en uppsats från 1874 Järtas idoga arbete, både för arkivets räkning och för en utvidgad urkundsutgivning. I uppsatsen argumenterade Styffe även för att arkivtjänstemän inte kunde använda sin tid på ett bättre sätt än att tillgängliggöra arkivhandlingar genom att ”utgifva dem på trycket”.¹¹¹

Det fanns en naturlig koppling mellan editions- och arkivarbete eftersom texterna som gavs ut återfanns i arkiven. Flera utgivare hade också nära koppling till arkivet. Järta var som sagt Riksarkivets chef och Hildebrand hans ställföreträdare. När Järta 1846 skrev sitt testamente med en plan för Riksarkivets fortsatta organisering hoppades han att medel skulle kunna avsättas så att amanuenser i arkivet kunde dryga ut sina löner genom att göra avskrifter för Samfundets utgivningsverksamhet. Hildebrand såg finansieringsplanen som osannolik, men amanuenserna var icke desto mindre involverade i Samfundets utgivning. Medan arkivamanuensen Knut Geijer arbetade med band 28 av *HSH* föreslog Hildebrand att det kunde vara en god idé att förbereda utgivningen av nästa band, vilket arkivamanuenserna Robert Mauritz Bowallius och Carl Gustaf Styffe kunde ombesörja.¹¹²

Att ge ut historiska handlingar i tryck fyllde också flera för arkivet viktiga funktioner. Redan i Samfundets programförklaring betonades bevarande. Som flera mediehistoriker diskuterat är föreställningar om och spänningar mellan brist och överflöd ett centralt tema i mediernas kulturhistoria – inte minst vad gäller papper, samlingar, arkiv och bibliotek.¹¹³

111. Se Carl Gustaf Styffe, ”Om Svenska Statsarkiverna”, *Svensk tidskrift för politik, litteratur och ekonomi* (1874) s. 326–327 och 334; Hans Järta, ”Underdånigt betänkade till Kongl. Maj:it angående Kongl. Riksarkivets skick och anstalter till dess upprätthållande”, i Hans Forssell (red.), *Valda skrifter af Hans Järta* (Stockholm 1882) s. 178. Se även Carl Gustaf Styffe (red.), *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling: Senare afdelningen, första bandet* (Stockholm 1888) s. xix, xxvii.

112. Järta t. Hildebrand, 4/1 1846; E4263, RA; Hildebrand t. Järta, 29/5 1846, 22/1 1847, s. E4264, RA. Se Järtas ”testamente” i Robert Mauritz Bowallius (red.), *Meddelanden från svenska Riksarkivet IV* (Stockholm 1880) s. 39–46.

113. Markus Krajewski, *Paper Machines: About Cards & Catalogs, 1548–1929* (Cambridge 2011); Pelle Snickars, ”Överflöd, brist och begagnade medier” i Marie Cronqvist, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Återkopplingar* (Lund 2014) s. 369; Charlie Järpvall, *Pappersarbete: Formandet av och föreställningar om kontorspapper som medium* (Lund 2016); Matts Lindström, *Drömmar om det minsta: Mikrofilm, överflöd och brist 1900–1970* (Lund 2017).

När Hildebrand en dag gick igenom Kammarkollegiets arkiv och fann "endast en hög af multnadt papper och kalkdam" meddelade han Järta att "[f]örstöringen kan således tryggt tillstyrkas".¹¹⁴ Och när Hildebrand befarade risken för en eldsvåda, eftersom det i flera dagar brunnit i en källare i närheten av arkivet, påpekade han vikten av att han höll sig på kort avstånd från samlingarna.¹¹⁵ Vid sidan av denna risk för förstörelse var överflödet påtagligt. Om de ovan nämnda amanuenserna fällde Hildebrand följande omdöme:

Geijer sysselsätter sig mycket med historiska Acta. Måhända har han dock större begär att *söka* än att *ordna*. Det är dock märkligt hvad han har reda på en del saker, han genomsett. Han har ock säkrare omdöme än Styffe, i afseende på hvad som äger märkvärdighet eller icke. Detta fel hos den sednare afhjelpes dock troligen, när han någon tid fått vänja sig vid Riksarchivets *öfverflöd*.¹¹⁶

Utgivningen bidrog till bevarandet av dokumentens innehåll men i fråga om överflödet var källpublikationerna både tillskyndare och vedersakare. Förutom arbetet med att ordna och katalogisera sysselsattes arkivarbetarna med avskrivningsarbete. Det var genom handskrivna avskrifter som dokumenten kunde komma forskare till godo, vilka inte hade möjlighet att ta sig till arkivet och begärde kopior. Att ge ut källorna i tryck kunde på så vis vara tidsbesparande och motverka avskrifternas överflöd. När Anders Fryxell arbetade på sina *Berättelser ur svenska historien* bad han att få ta med sig vissa rådsprotokoll hem, vilket Hildebrand inte tillät. Fryxell ville även ta del av Karl X Gustavs korrespondens, och medveten om att den skulle intas i det kommande bandet av *HSH* frågade han om han kunde få ett exemplar. Hildebrand meddelade dock att han fick vänta till källpublikationen publicerats. För övriga dokument som intresserade honom begärde Fryxell avskrifter. Järta sattes således i "ett besvärligt arbete" men frukterna av det blev förutom avskrifter till Fryxell även ett bidrag till *HSH*.¹¹⁷

När dokument som lämpade sig för utgivning återfanns kunde det även resultera i nya ordningsinitiativ. Även utan källpublikationer för

114. Hildebrand t. Järta, 3/11 1840, E4264, RA.

115. Hildebrand t. Järta, 2/8 1842, E4264, RA.

116. Hildebrand t. Järta, 15/12 1843, E4264, RA.

117. Hildebrand t. Järta, 8/2, 1/4, 7/10 1842 E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 26/10, 14/12 1842, 18/1, 12/3 1843, E4263, RA.

ögonen pågick i arkivet ett ständigt ordnande genom upprättandet av kataloger, listor och register.¹¹⁸ Men när det lades fram som förslag i Samfundet att man borde ge ut en samling av instruktioner innebar det också att "[v]i skola här söka samla förteckningar på de Instructioner, som finnas i Archivet".¹¹⁹ Och när Fryxells verk om Karl X Gustav väl kommit ut menade Järta att det vore klokt att "[s]åvida de af honom åberopade Brefbundtar i Riks Ark. ej redan äro alla försedda med rörliga band, bör det ske, så att, ifall någon med anledning af hans citationer efterfrågar dem, de må vara i ordning".¹²⁰ Vidare misstänkte Hildebrand att Geijers edition av de gustavianska pappren väckt intresse för 1700-talet och föranlett en dansk forskare att uppsöka Riksarkivet.¹²¹

Remedieringen av historiska källor i form av källpublikationer, men också fotnoter, bidrog till ett ordnande av historien både för allmänheten och i arkivet. Källpublikationen blev på så vis ett medium inte bara för historisk kunskapspridning utan även för hanteringen av arkivets brist och överflöd.

Avslutning

Syftet med denna studie har varit att blottlägga föreställningar och omständigheter som omgärdade den svenska urkundsutgivningen. I tidigare forskning har det senare 1800-talet framställts som något av en brytpunkt. På 1870- och 1880-talen började principerna för utgivningen på allvar att diskuteras i facktidskrifter vilket har tolkats som grundläggande för ett mer vetenskapligt förhållningssätt till urkundsutgivningen. Den tilltagande utgivningen före detta förvetenskapligande har i hög grad diskuterats som präglad av en nationsbyggande karaktär. Genom undersökningen av riksarkivarien Hans Järtas och riksantikvarien Bror Emil Hildebrands brevväxling har jag sökt nyansera denna bild. Analysen visar att utgiversituationen under 1830- och 1840-talen kännetecknades av en rad olika ideal, utmaningar och överväganden, vilket också innebar att källpublikationer fungerade som medier med en rad olika funktioner för historisk kunskapsproduktion och kunskapspridning.

Med en mediehistorisk blick bör källpublikationen under dessa de-

118. Hildebrand t. Järta, 10/11 1840, 28/9 1841, 10/1 1843, E4264, RA; Järta t. Hildebrand, 26/10 1842, 31/3 1844, E4264, RA.

119. Hildebrand t. Järta, 6/2, 16/2 1846, E4264, RA.

120. Järta t. Hildebrand, 10/12 1843, E4263, RA.

121. Hildebrand t. Järta, 18/11 1845, E4264, RA

cennier betraktas som ett nytt medium. Att historiker generellt inte fäst avseende vid källpublikationer som mediaspecifika utsagor torde bero på de sociala processer som gjort att mediet, och sättet det används på, kommit att framstå som transparent och självklart. Som Lisa Gitelman skriver:

the success of all media depends at some level on inattention or 'blindness' to the media technologies themselves (and all of their supporting protocols) in favor of attention to the phenomena, 'the content,' that they represent for users' edification or enjoyment.¹²²

Under den första hälften av utgivningens århundrade var emellertid källpublikationens mediala karaktär högst påtaglig och föremål för diskussion. Urkundsutgivningens genre, syfte, publik och form var ännu inte uppenbar. Järta och Hildebrand diskuterade kontinuerligt dessa frågor. Det överordnade målet för deras verksamhet var att publicera handlingar av vikt och nytta. Vad de lade i dessa begrepp var sällan tydligt och ofta underförstått. Som poängterats i tidigare forskning fanns nationsbyggande och pedagogiska intressen. Men brevväxlingen visar också att vetenskaplighet och källkritik var viktiga inslag som utgivarna aktivt förhöll sig till.

Det finns således anledning att nyansera den befintliga historiografiska forskningens kronologi, vari 1880-talet i synnerhet brukar lyftas fram som brytpunkten för framväxten av en vetenskaplig utgivning kännetecknad av professionalism. Onekligen intensifierades utgivningen och diskussionen om vetenskapliga editionsprinciper under seklets slutskede, men liknande frågor var även centrala i ett tidigare skede. När Emil Hildebrand mot århundradets slut i uppsatser och källpublikationer anklagade sina föregångare för bristande vetenskaplighet måste dessa uttalanden ses som mediaspecifika uttalanden. Genom att underkänna tidigare källpublikationer legitimerade Emil Hildebrand den egna metoden, utgivningen och visionen av en professionaliserad historievetenskap kännetecknad av vissa principer för källarbete och källutgivning. I sin dagbok såg han tillbaka på arbetet med *Svenska riksdagsakter* som strängt vetenskaplig forskning genom vilken han "plöjt upp ett stycke mark".¹²³

122. Gitelman (2006) s. 5–6.

123. Emil Hildebrands dagbok 1899–1915, 8/12 1902, s. 42, Emil Hildebrands samling, E6404, RA.

Även om det sena 1800-talets editorer – som Carl Gustaf Styffe i sitt beröm av Järta – inte var obenägna att erkänna sina föregångares insatser försökte man nu legitimera sin verksamhet på delvis andra sätt och i nya kanaler eller medier. Dessa diskussioner vittnar om att frågorna som det nya mediet väckte under 1800-talets första hälft inte fått några slutgiltiga svar samt att mediasystemet förändrats. Anslagen fördelades på ett annat sätt, Riksarkivets auktoritet växte sig starkare och specialiserade tidskrifter för genomgripande uppsatser och debattinlägg hade vuxit fram.

Föreställningen om det sena 1800-talets vetenskapliga källpublikation har reproducerats inom historievetenskaplig praktik. Etableringen av bland andra Emil Hildebrands källpublikationer som auktoritativa källor till det förflutna inleddes med honom själv och har sedan genom remediering – upprepade referenser i vetenskapliga studier och på senare år digitisering – bibehållit en status av kanon inom historieskrivningen. Idén om förvetenskapligande mot 1800-talets slut återkommer i forskning som presenterar Kungl. Samfundet och *HSH* som huvudsakligen monument för nationen. Historievetenskapens professionalisering hör förvisso det senare 1800-talet till, och det ord som lämpligast beskriver Järtas och Hildebrands utgivningsaktivitet och föreställda publik är vitterhet. Men denna vitterhet låter sig svårligen karakteriseras som orienterad primärt mot nationsdanande bildning och sekundärt mot vetenskapligt bidrag. Utifrån Järtas och Hildebrands perspektiv var källutgivningen snarare förbunden med överlappande andliga och vetenskapliga bildningsintressen. Urkundsutgivningen, så som den framställs i Järtas och Hildebrands brevväxling, pekar således mot gradvisa förändringar och förskjutningar i historievetenskapens och urkundsutgivningens professionalisering.

Urkundsutgivning och källpublikationer framträder vidare som centrala studieobjekt för humanioras mediehistoria. Om utgivna riksdagsprotokoll bör ses som kvarlevor av en politisk kultur snarare än riksdagsdebatter, bör källpublikationer från 1800-talet – såväl sekelmitten som sekelslutet – på liknande sätt ses som mediespecifika utsagor om eller kvarlevor av en humanistisk kunskapsmiljö. De förment vetenskapliga källpublikationerna från sent 1800- och tidigt 1900-tal, vilka än i dag brukas inom forskningen, präglas liksom deras föregångare av att ha tillkommit som medier i en specifik historisk kontext. Även om

omständigheterna och föreställningarna skilde sig åt har tillgängliggörandet genom utgivning alltid inneburit mediering. Denna mediering har också kännetecknats av att utgivarna genomfört ett manuellt arbete som ställt dem inför vissa val och utmaningar som påverkat resultatet, i allt från resonemang kring syfte, publik, urval, presentation och annotering. Detta gällde för 1830- och 1840-talen, liksom för decennierna runt 1900, samt för närvarande tiders digitisering av arkivsamlingar och källpublikationer.

Att fästa uppmärksamhet vid källpublikationer som medier åskådliggör också de intermediala relationer som fått betydelse för historisk kunskapsproduktion. Dokumenten av vikt återfanns i arkiven men utgivningen påverkade också arkivet och, för att tala med Gitelman, dess stödprotokoll. Även om det fanns en idé om arkivet som historiens huvudkälla bidrog källpublikationerna till att arkivet inte nödvändigtvis sågs som huvudkällan för historisk kunskapsproduktion. Föreställningen om att historievetenskapen är nära förbunden med arbete i arkiven kan således också nyanseras med hjälp av en mediehistorisk blick: arkivet som medium har stått i nära relation till källpublikationen som medium, och urkundsutgåvorna har i sin tur stått i nära relation till historieskrivningen. Källpublikationer fungerade och fungerar som medier mellan historieskrivare och det förflutna i arkivets gömmor. Genom att representera arkivets innehåll kan urkundspubliceringen å ena sidan fungera som en ställföreträdare för arkivet som historiens källa, men å andra sidan kan editionen fungera – liksom den gjort i denna studie – som en förbindelselänk till arkivet, vilket i sin tur bidrar till att förstärka arkivets auktoritet. Att tillgängliggöra ny kunskap har varit urkundsutgivningens ledmotiv och för detta har historieskrivaren, åtminstone som ett första steg, kunnat vända sig till källpublikationen som medium.

An outpouring of scholarly editions

Media history perspectives on the editing of historical sources in Sweden, 1834–1847

This article examines the scholarly editing of historical sources for publication in nineteenth-century Sweden. The analysis focuses on the approximately 500 letters exchanged between Hans Järta, the Director General of

the National Archives of Sweden, and Bror Emil Hildebrand, the Director General of the Swedish National Heritage Board, from 1834 to 1847. The aim is to historicise scholarly editions as a medium in the production and dissemination of historical knowledge by studying the ideas and factors that influenced their editorial work.

Järta and Hildebrand were both members of the Royal Society for the Publication of Manuscripts on Scandinavian History and contributed significantly to its publications. Five key aspects of Järta's and Hildebrand's editorial work are considered: the discovery of documents and choice of editorial projects; selection criteria for the inclusion of texts in the publication process; presentation methods and anticipated readership; the challenges they encountered as editors; and the relationship between editorial and archival practices.

The analysis reveals that the editorial situation was shaped by various factors. Relevant documents were discovered in the archives, but the cost of publication required the Royal Society to be selective. Editorial projects were encouraged, and documents included, if they were considered significant. A document was thought significant if it had previously unknown information or provided reliable, specific insights into historical events. It is found that Järta and Hildebrand were not only motivated by nationalist interests. Within the overarching nationalist framework, their ambition was to generate new historical knowledge through their scholarship and source criticism. When they and other late nineteenth-century scholarly editors criticised their predecessors' lack of scholarly rigour, theirs were media-specific utterances in processes of professionalisation and legitimation.

From the lack of set genres, aims, audiences, or publication formats it is evident that scholarly editions in the 1830s and 1840s were "new media". Järta's and Hildebrand's correspondence reflected their deliberations. The remediation involved in editing and publishing archival documents influenced other media, including physical archives and their contents. Beyond managing the risks of archival materials' abundance and scarcity, scholarly editions functioned as media because they intervened in the relations between historians, archives, and the past.

Keywords: Sweden, nineteenth century, scholarly editions, editorial work, archive, media history